

مافی کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت له یاسای نیوده و لهتی و رهنگدانه وهی له سههر یاساکانی عیراق و ههریمی کوردستان

حیهاد کریم محمد
لئیر سر او ی بهشی پارێزگاری خیزان، بهر یوه بهر ایهتی
گشتی چاودیری و گه شه پیدانی کومه لایهتی هه له بهجه.

د. بهفراو رووف حمه یوسف
bafraw.rauf@uoh.edu.iq
بهشی یاسا، کۆلێژی یاسا و کارگیری، زانکۆی
هه له بهجه، 46018، عیراق

بورهان احمد عبدالله
بهر یوه بهر ایهتی بهر مفاکاربوونه وهی توند
و تیزی دژی ئافرهتان و خیزان له هه له بهجه.

گولستان احمد عثمان
بهر یوه بهر ایهتی نووسینگه ی مافی مروڤ له
هه له بهجه.

کوردی باپیر مجید
کارمندی کومه لایهتی/ پاراستن له ئوقیسی هه له بهجه ی مندالپاریزی
کوردستان.

ریکهوتی ره زامه ندی بلاو کردنه وه : ۲۰۲۵/۱۱/۹

ریکهوتی وه رگرتنی توێژینه وه : ۲۰۲۵/۴/۱

پوخته:

خاوهن پیداو یستی تاییهت دوخیکی نهخوازراوه که رهنگه ههر مروڤیک له ماوهی ژیانیدا تووشی ببیت؛ کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت، مافه سههر مفایهکانی خویان دهویت و ناتوانن مافه راسته مفایهکانی خویان به دهست بهینن جگه له سایه ی هاوکاری و پاراستنی تاییهت نهییت، لهم روومه نهته وه به کگرتو و مهکان له سالی 1975 هوه ریوشوینی پاراستنی مافی کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهتی دهست پیکردوه، که گرن گرتنیان، په سه ندکردنی ریکهوتنامه ی مافی کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت و پروتوکۆلی پاشکۆی ناره زووماندانه ی سالی 2006، که زوریک له ولاتان په سه ندیان کردوه؛ ئەم توێژینه وه یه هه ول دهات له کاریگه ریه یاسایی و کومه لایهتییهکانی په وه ستبوونی عیراق به ریکهوتنامه ی مافی کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت و په سه ندکردنی له سالی 2012 وه بکۆلینه وه، به رافه کردنی مافهکانی کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت له ههریمی کوردستان، له بهر روشنایی ریکهوتنامه نیوده و له تیهکان و یاساکانی عیراق و په ره له مانی کوردستاندا، په سیاری ئەم توێژینه وه یه له وه یه: ههریمی کوردستان چ ریوشوینیکی بو ئەم گرووپه په راویز خراوه گرتو و ته بهر سه بهارت به مافهکانیان له بهر دم یاسا یان به دهست هینانی مافی هاوولاتی بوونیان؟ چ کیشه و ئاستهنگیک هه یه له به دهست هینانی ته او ی مافهکانیان؟ وه گریمانه ی توێژینه وه که له وه یه که به په چه وانه ی نهو یاسا زورانه ی که له بواری زهرومهت و مه رجی گونجاندا هه ن، خه م ساردی له جیهه جیکردنی نه رکی دامه زراوه په وه ندیدار مهکان لهم بواره دا ده بیند ریت و کسانى خاوهن پیداو یستی تاییهت به ته او ی مافهکانیان به دهست نه هیناوه. لیکۆلینه وه مانی ئەم توێژینه وه یه له رووی ئامانه که په وه په راکتیکیه و ناو ره که که ی به شیوازی پیداو چوونه وه به به کار هینانی کتیب و بابته ی توێژینه وه ی وه رگرتن دراو به دهست هاتوون.

ووشه کللیهکان:

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژماره یهکی تاییهت به کونفرانسی ژینگه یهکی ناسانکراو و کومه لگه یهکی له خوگر

خاوهن پیداو یستی تاییهت، ماف، ریکهوتننامه نیودهولته تیهکان، یاسا نیشتمانییهکان، چاودیری کۆمه لایهتی، هریمی کوردستان، گهرنتی جیهه جیکردن.

پیشهکی:

یهکێک له بنهما سه مهکیهکانی پاراستنی ژبانی خاوهن پیداو یستی تاییهتیهکان، یاسای نیودهولته تیهکی گرنگی ههیه له پاراستنی مافهکانی نمو کهسانه لهناو گۆمه لگه دا، به تاییهتی داکیکاری نهم بهشه ی کۆمه لگه له ریکه ی دامه زراوه ریکهوتننامه نیودهولته تیهکانی نهتهوه یهکگرتوو مهکانهوه شتگه لیک دهسته بهر دهکات بو مافهکانی که منه دمان له سه ر تیروانین و بنهماکانی (CRPD) له سال ی 2006 هوه. کورتکراوه ی "CRPD ریکهوتننامه ی مافی خاوهن پیداو یستی تاییهتیهکان" ه. (Convention) on the Rights of Persons with Disabilities ریکهوتننامه که له سال ی 2006 له لایهن کۆمه له ی گشتی نهتهوه یهکگرتوو مهکانهوه په سه ندرکرا و له سال ی 2008 کهوته بواری جیهه جیکردنهوه، نهم ریکهوتننامه یه تیروانیو تیوریهکی نو ی یان ریبازیکی بنهما دار به مافهکانی کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت به رهو پیش بر دوه، که جیهه ی مۆدی لیک ی پزیشکی تهقلیدی یاخود کلاسیکی گرتوتهوه، له سه ر بنهماو تیروانینه کلاسیکیه که که پیشتر په پیره دهکرا، که سه یکی که منه دمان به که منه دمانی به سه نوو دار کردنی ناو ده برا یان به که سه یکی که موکور ههژمار دهکرا، له بهری نهوه ی به جیاکاری وهک کهسانیکی خاوهن پیداو یستی تاییهت که گرتیکیان ههیه ی پیوسته هاوشانو هاوسهنگی له نیوان مامه له، ماف و فهراهه مکردندا ههیهت له نیوان نه دمانهکانی کۆمه لگه دا. مارتا نوسبام له ریکه ی تیوریهکی خۆیه که کباس له م دیار دهیه دهکات ده لیت دادپهروهری ده بیت ده رفتهکانی تاک له بهر چاوه بگرت بو نهوه ی ژبانیکی شکۆمه ندانه بژی. له کتییی سه نوو مهکانی دادپهروهری (155-160), (2006), M. Nussbaum، جهخت له سه ر پیوستی جیهه جیکردنی ریوشوینی کۆنکریتی دهکاتهوه بو پشتگیر کردنی گروه پهراویز خراوهکانی ناو کۆمه لگه، که دهکرت نهم خاوهن پیداو یستی تاییهتانه له هه ندیک بواری دیکه دا له کهسانی ناسای زیره کترو هوشیار ترین، به لام له بهر پۆلنکردنیان له سه ر کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت، ئیدی نهم وزه و توانایه ی که هه یانه دهر نه کهوت، یان وهک کهسانی ناسای بایه خی نهوتیان پینه به خشریت.، یاسا نیودهولته تیهکان کاریگه ر راسته خو و ناراسته خو ی له سه ر ناستی ناوخۆ هه بووه، به تاییهتی له وولاتانی زۆر دیموکراتو و پیشکهوتو دا نهم په یماننامه یه توانیوه تهی ده سه بهری یهکسان بو به ده سه تهنانی هه ر مافیک بکات که خاوهن پیداو یسته تاییهتیهکان له جیاکاری جوداخوازی نازاد دهکات له گه ل کهسانی دیکه ی ناو کۆمه لگه که به کهسانی ناسای ههژمار دهکرتن. نهم یاسایه دیزاینی گشتگیر مسوگه ر دهکات و جیاکاری قه ده غه دهکات له نیوان خه لکانی ناسای و خاوهن پیداو یستی تاییهت.، نهمهش نیشان ده دات که چون یاسای نیودهولته ی به شداری کارای ههیه له گه شه پیدانی یاسایی نیشتمانی دا. نهم په یماننامه یه له لایهن عیراقه وه په سه ندرکراوه و له سه ر ناستی ناوخۆ یاسای بو دهرکراوه، ههروه ها له هریمی کوردستاندا به گرنگی و بایاخه وه سهیری کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت دهکرت و یاسا و رینمای بو دهرکراوه، لایه نه په یوه ندی دار مکانیش راسپنردارون که خزمهتی کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت بکه ن له م توژی نه وه دا کار و چالاکی کۆمه لیک دامه زراوه ی کوردستان بو کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت باس دهکرت،

خاوهن پیداو یستی تاییهتیهکان له عیراق و هریمی کوردستان به هو ی کاریگه ری جهنگ، جینوساید، کیمیا باران، تیرۆر، توندوتیژی و سهختی ئابووریان ژماره یان زۆره، عیراق یهکێکه له زۆرترین ژماره ی دانیشوانی خاوهن پیداو یستی تاییهت له جیهاندا. سه ره رای نهمهش، ستراتیژیهکی پته وه له لایهن دامه زراوه حکومه کهانه وه دانه زراوه بو خمهتکردنی کهسانی خاوهن پیداو یستی تاییهت و به ده سه تهنان و پاراستنی مافهکانیان.

1- مه به سه ت له خاوهن پیداو یستی تاییهت:

پیناسه ی نه کادیمی بو نمو کهسانه ی که لاوازی کاریبیان ههیه یان به خاوهن پیداو یستی تاییهت ههژمار دهکرتن، له سه ر بنهما ی یاسا نیودهولته تیهکان. دهکرت پیناسه ی خاوهن پیداو یسته تاییهتیهکان به چه ند جو ری جودا بکرت، به لام له سه ر ناستی یاسا نیودهولته تیهکان، خاوهن پیداو یستی تاییهتیهکان بهو کهسانه دهگوترتت که لاوازی جه سه تی، دهرونی، هزری یان ههستی درێز خایه نیان ههیه که به هاو بهشی له گه ل بهر به سه ت جۆراو جۆر مهکان تهنگوچه له مه بو مامه له ی ژبانی رۆژانه یان دینه پیش، رهنگه ریکری له به شداری کردنی تهواو و کاریگه ر یان له کۆمه لگادا بکات له سه ر بنهما ی یهکسان له گه ل کهسانی دیکه، که نه توان به کارای کار و چالاکی ژبانی رۆژانه ی خویان هاوشیوه ی کهسانی ناسای دیکه راپه رین. نهم پیناسه یه له ماده ی

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژماره یهکی تاییهت به کۆنفرانسی ژینگه یهکی ناسانکراو و کۆمه لگه یهکی له خوگر

یهکهمی ریکهوتننامهی نهموه بهگرتووهکان بۆ مافهکانی کهمهندهمان وهرگیراوه. نوینهراپهتی گۆرینی یاسای پارادیکمی دهکات له مۆدیلنکی پزیشکی ئالوزموه بۆ مۆدیلنکی کومهلاپهتی که گوزارشت له تیگهیشتننکی کومهلگهیی بکات لهسهر کهمهندهمانی یاخود خاوان پیداوپهتی تاپهت، که نیایدا گرنگی به بهرپرسیاریتی کومهلگا دهدریت بهرانبه به تاکه هاوونیشتمانیهکانی، بۆ نههیشتنی ئهوه بهر بهستانهتی که ریکری له گشتگیری و مافه بهکسانهکان دهکمن له نیوان کهسانی ئاسای و خاوان پیداوپهتی تاپهتکاندا. گۆرانی پارادیکمی بریتیه له گۆرانکاریهکی سیستماتیکی له بیرکردنهمودا که قهباره و پانتاییهکی بهرچاوی ههیه. بهواتیهکی دیکه پارادیکما بریتیه له تیوری یان مۆدیلنکی زانستی که ریکهتمان پندهدات به ههمان شتیه له کومهلگه دياردهی جياواز تیبگهین، له ریکهتی پیشکوهتنه زانستیهکانهوه دروست دهبن له ناو کومهلگهدا که دياردهکان به شتوازی نوێ شیکاری دهکمن و مک چون له کوندا مانای خاومنیپیداوپهتی تاپهت جۆریکی تر بو نیتا تیگهیشتنو تیروانینکی دیکه له خۆ دهگرت بههۆکاری پارادیکماوه. بۆیه ناسینهوهی پارادیکماکان له لایهن زانایانی دیکهوه کاریک دهکات چوارچیهی هاو بهشی نهریپتیکی زانستی پیکهیننیت، تیروانینکی گونجاو و ستاندارد دادهنن بۆ ئهوهی که پرسیار و شتوازی و چارهسهری زانستی رهوا پیکهیننیت بۆ پیناسهتی سهردهمی خاوان پیداوپهتی تاپهت لهسهر بنهمانی یاسا نیودهولتهیهکان (UNDP).

گوتاری یاسا نیودهولتهیهکان له پینشترا مۆدیلی پزیشکی بهسهریدا زال بوو، گهر زیاتر به شیکاریهوه سرۆقهی بۆ بهکمین واتاکهتی ئهوه بو که خاوان پیداوپهتی تاپهت یاخود کهمهندهمانی و مک گرفتیکی تهندرستی تاکهکسهی ههژمار دهکرا، که کهسهکه پپوپیستی به چارهسهرکردن یان گونجاندن ههیه له فهزای ژیانی خۆیدا. نهم مۆدیلی یاسایهوه نهم تیروانینه له کهمهندهمان له لایهنت تیروانین و تیوریهکانی و مک مایکل ئولیفهروه رهخنهی لی گیراوه، که له کتیبی (سیاسهتی کهمهندهمانی) دا مۆدیلی کومهلاپهتی و سیاسی کهمهندهمانی دناسننیت زیاتر به وردی لهسهر نهم بابتهانه دهدیت. به پروای ئولیفهر، ئهوه لاوازی خودی مرقه کهمهندهمانهکه نییه که کهمهندهمانی دروست دهکات له کومهلگهدا، بهلکو بپتوانایی کومهلگهیه که ئهوه تیروانینه بونیاد دهنیت له ئاسانکاری و گونجاندن لهگهڵ فرچهشنی مرقدا گهشهناکات لهگهڵ گۆرانکاریهکاندا که مرقهقیهتی پهگهلی ههلهدهسوریت و ههلهدهکات. ئولیفهر دهلیت زاراهه "کهمهندهمان" دهبی و مک بنیاتنای کومهلاپهتی تیبگهین، که بهر بهسته پیکهاتهیهکان، و مک ته لار سازی دهستنهکوهتوو یان ههلوپهستی جیاکاری، دهرفتهکانی تاک سنووردار دهکمن. دهکرت مرقهقیک کهمهندهمان بیت، بهلام ژیرمهندی یان تونایهکی دیکه له کهسانی ئاسای دیکه بههیزتر بیت، نابیت کهمهندهمانیهته تهنروستیه یان جهمهدهکه کاریک بکات که له بواری کومهلاپهتیهوه کهسهکانی ناو کومهلگه پشنگوئ بخرین یاخود سود له توانای هزری، کومهلاپهتی، گهشهسهندنیان وهر نهگیریت بهبیانوی کهمهندهمانی. کومهلگه کولتور لهگهڵ یاساکان پیکهوه دهتوانن ئهوه وینا دانسقهیه لههزری تاکهکاندا دروستبکمن که کومهلگاگاو تواناکان بهشی ههمومانه به بیجیاوازی و فهرامۆشی ههچکسهیک که بچینه پشت بازنهی سهنجهکانی کومهلگه. (Oliver, M., 1990(11-15)

یهکیکی دیکه له تیورنیکه رهکانی نهم بواره ئامارتیا سینه، له کتیبی گهشهپیدان و مک نازادی (Sen, A. (1999, 87-90)، گهتوگۆو مشتومریکی زۆر لهسهر بهشداریکردنی کهمهندهمان دهکات له ریبازیکی نوئی تیگهیشتن له تواناسازی تاکهکانی کومهلگه به بیجیاوازی، که سهرنج دهخاته سهه توانای خهک بۆ بهدیپننای تواناکانیا بهی گویدانه خاوان پیداوپهتی تاپهتی ههر کهسێک. سین باس لهوه دهکات که کومهلگاگان دهبی به توانایان پپوانه بکرین نهک بهو تیروانینه تهنروستیه کلاسیکه، دهبیته دهرفهت بدن به ههموو کهسهکان، به خاوان پیداوپهتی تاپهتکانیهتهکانیهشوه، بۆ ئهوهی به تهواوی بهشدار له ژیانی کومهلاپهتییدا بکمن، خۆیان له کهسانیدیکه بهکهم نهزانن، بینه ههویپنیک بۆ بهروپپشچونی کومهلگه وه جیا نهکرینهوه له خهکانی دیکه به بیانوی کهمهندهمانی. نهم دیدگایه کاریگری لهسهر گرنگیدانی CRPD لهسهر دیزاینی گشتگیر بۆ ههمو تاکهکانی کومهلگه دهبیته، ههروهها هاوکاره له بهردهستونی پلانیهکانی پشتیوانی بۆگهشهی ههمر لایهنه فره لایانی کومهلگه، که دلنای دهتات لهوهی که خاوان پیداوپهتی تاپهتکان دهتوانن مافهکانیا دهسته بهر بکمن و ههروهها بهکار بهر بهکار بیهینن. له لایهکی دیکه شهوه پیناسهتی CRPD بایهخی زۆر بهرفراوانی ههیه، له لایهن تیورنیکهری بهتوانا جاک دۆنلی بۆ مافه گشتگیرهکانی مرقهقه پشنگیری دهکرت و و مک ریکهیهکی گرنگ ههژمار دهکرت بۆ پیناسهیهکی نهکادیمی نیودهولتهی، جاک دۆنلی له کتیبی مافه گشتگیرهکانی مرقهقه له تیوری و پراکتیکدا نهم تیروانینهی خستوتهروو. دۆنلی دهلیت که نابیت کهمهندهمانی و مک بنهمایهک بهکار بهیننیت بۆ جیاکاری نیوان نهمدهمانی کومهلگه، دهبیته ستاندارده نیودهولتهیهکانی مافی مرقهقه ریوشوینی چارهسهرکردنی گونجاو بهر ههههینن که وهدهرنای سیستماتیکی لهخۆ بگرت. مهفه گشتیهکانی مرقهقیش نامازه بهوش دهکات که مافهکان، و مک مافی خویندن، کار و تهندرستی، دهبیته بگونجین بۆ

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژمارهیهکی تاپهت به کونفرانسی ژینگهیهکی ناسانکراو و کومهلگهیهکی له خۆگر

دابینکردنی پیدایستییهکانی خاوهن پیدایستییه تابهتهکان له ریگهی همدوو ریکاری یاسایی و پراکتیکیهوه، که گوزارشت له کۆمهلگهیهکی سهرکهوتو، و دیرن، دهکات که بههکانی مروفا بوون و مروفاوستی تیییق بهرجهستن. (Donnelly, J: 2003, 56-60)

له رووی زاراوویهوه، کهمهئندامی بریتیه له کهموکوریهیهکی زگماکی یان کاتی له جهسته یان دهرووندا که زانراوه که دهیته هۆی بینوانایی له ئهئجامدانی ههموو کاروباری ژیان یان بهشیک له کاروباری ژیان و له بهلگهنامه نیودهله تیهکانی ئیستادا، چهندین پیناسه بۆ کهسکی خاوهن پیدایستی تابهته ههیه.

له مادهی یهکهمی ریکهوتننامهی مافی خاوهن پیدایستی تابهتهکان، کهسی خاوهن پیدایستی تابهتهبهم شیویه دهناسینزیت: "له زاراوهدا، خاوهن پیدایستییه تابهتهکان ئهوانهن که خاوهنی کهموکوریه جهستهیی، دهروونی یان ههستی درێژخایهن که له کارلیککردن لهگهڵ بهرجهسته جۆراوجۆرهکاندا ئهگهری ههیه بهشداری تهواو و کاریگهریان له ههلوهرجیهکی یهکسان لهگهڵ کهسانی دیکه یان کۆمهلگادا رابگیریت. له روانگهی پهیماننامهکه، ههروهها تهندرۆستی جیهانی چهکیکه فراوانه بۆ خاوهن پیدایستی تابهته، لهوانهش تیکچوون و سنوورداریکردنی چالاکی و بهشداریکردن بههۆی کهموکوریه و تیکچوونی کارکردن یان پیکهاتهی جهسته دروست دهییت و ریکاری دهکات له کارکردن و ئهدهی کارکردن. رۆلی مروفا له بارودۆخهکانی ژیاندا وه له پۆلینهبیهیهکی گشتیدا دابهش دهکرت بهسهر پینچ جۆرکه ههیه کهمان نیشاندهری داهاووی کهمهئندامیه و پیکتیت له: تیکچوونی جهستهیی-جوولمیه¹ کهمهئندامی بینین² کهمهئندامی بیستن³ کهمهئندامی هزری⁴ کهمهئندامی دهروونی⁵

نهمهوه یهکهگرتوهکان له ۲۰ ی کانوونی دووهمی ۱۹۹۳ بریارنامهی یاسا ستانداردهکان لهسهر بنهمای یهکسانی دهرفتهکان بۆ تاکهکان رهزانهندی لهسهر کهمهئندامان داوه. ئهم بهلگهنامهیه یهکیکه له بهلگهنامه نیودهله تیهکانی مافی مروفا که پشتگیری بۆ کهمهئندامان پهسهند کردوه و بهپنی پینسهکیهکه پابهندکهر نییه، بهلام دهنانیت و ابینت پیکهینانی ریسای نهریتی نیودهله تیهکانی بهپنی ههندیک لهو بنهمایانهی لهم بهلگهنامهیهدا هاتوهه کاریگهروه. بیت 4مهههست له پهسهندکردنی ئهوه ریسای بنهرهتیانهی که لهم بریارنامهیهدا هاتوه، دروستکردنی بناغه بۆ ههواریهیه. له نیو حکومهتهکان و نهمهوه یهکهگرتوهکان و ریکخراوه نیودهله تیهکانی تردا تهکنیکی و نابووارییه بۆ ئهوهی کهمهئندامان، وهک ئهئندامی کۆمهلگاکانیان، له ماف و ئهرکی ئهئندامی دیکه کۆمهلگا بههرمهئند بن. سورانهوه له برگهی ۲۶دا هاتوهه که کهمهئندامان وهک ئهئندامی کۆمهلگا پیویسته پارێزگاری ئاساییان ههیهت بۆ وهگرتهی ئهوه خزمهتگوزارییه پهروهده و تهندرۆستی و دامهزراندن و کۆمهلهتیانهی که پیویستیه. له بنهما سهرهکیهکانی دامهزراندن و دهرفتهی یهکسانهوه، زیادکردنی هۆشیری خهک و کهمهئندامان سهبارته به ماف و پیدایستییهکانیان، توانا و بههره پۆتانسیلی کهمهئندامانه. لهسهر بنهمای ئهمهش پیویسته حکومهتهکان دانیان لهوهی پیویسته بهرنامه و خزمهتگوزارییه بهردهستهکان بۆ کهمهئندامان به خهکی گشتی بزانیته، لهوانهش کهمهئندامان و کردارمان ریکلامیک بۆ ئهم کاره بهمههستی بهروپیشبردنی ماف و ئهرکی یهکسانی کهمهئندامان و لابرندی بهرجهسته تهواومانی بهردهم بهشداریکردن. (A/RES/48/96)

خاوهن پیدایستی تابهته به گۆیرهی مادهی یهکهم برگهی ۵ یاسای ژماره (۲۲) سالی ۲۰۱۱ یاسای ماف و ئیمتیازاتی کهمهئندام و خاوهن پیدایستییه تابهته؛ ههر کهسێک توشی ناتواناییهکی یان بهشهکی جهستهیی یان ناچهستهیی و بهشیویهکی نهگۆربینت، لهههههیک له ههستهکانی یان تواناکی جهستهیی یان دهروونی یان عهقی له رادهی ئهوهی رێ له کاری وهزیفی ئهئندامیک یان زیاتر له ئهئندامیک جهستهی بگریت، ئهمهش دهیته مایه ریکرتن له وهدهستهینانی پیدایستییهکانی ئاساییانهی ژیان.

به گۆیرهی ئهم پیناسهیه، کهمهئندام: ههر خاوهن پیدایستییهکی تابهته توشی پهکهوتنی جهستهیی بهشیویهیهکی ههمیشهیه یان ههمهکی، یان بهشهکی جهستهیی یان ناچهستهیی و بهشیویهیهکی بهردهوام هاتیبی.

پاڵشتیکردنی ئهوه کس و گروپانهی که لاوازن و به هۆکاری جۆراوجۆر توانایان نییه و قوربانی پینشیکردنی مافهکانن، کهمهئندامی له میژوودا کهمهئندامان وهک شتیکی بهزمییدار و وهک بارگرنیهک بۆ سهر خیزان و کۆمهلگاکان دادهنران. بۆ

¹ mobility impairment

² vision loss

³ hearing loss

⁴ mental disability

⁵ psychological disorders

بنه‌مای نهم بۆچوونه نه‌ویه که که‌مه‌ندامی کارساته. که‌مه‌ندامان له‌رووی له‌رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه مردوون یان بمرن باشتره. به‌گۆیره‌ی هه‌لسه‌نگاندنی به‌نامه‌ی گه‌شه‌پێدانی نه‌توه یه‌ک‌گرتووه‌کا، (UNDP)، له‌سه‌دا بیستی مروفه هه‌زاره‌کان به‌شێوازی جۆراوجۆر، که‌مه‌ندامان. نهم پرسانه ده‌ینه هۆی نه‌ویه کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌ولته‌ی، پینگه و مافی که‌مه‌ندامان و به‌په‌سه‌ندکردن و جیه‌جیه‌کردنی یاساکان له‌سه‌ر بنه‌مای چاکسازی، په‌روه‌ده، دامه‌زراندن، ئاسایشی کار، داهااتی گونجاو و هتد، هه‌ولدان بۆ که‌مه‌کردنه‌وی بۆشاییه‌کان و باشترکردنی دۆخی ئیستاکردن له‌و پێوه‌ندییه‌دا کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌ولته‌ی له‌شێوه‌ی چهند بڕیارنامه و راسپارده و ریککه‌وتنه‌نامه‌یه‌که‌دا، راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ رێوشوینی گونجاوی بۆ که‌مه‌ندامان گرتووه‌ته‌یه‌ر. (Rosemary, Phillip, 2008).

کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌توه یه‌ک‌گرتووه‌کانه له‌کاتی بڕیارنامه‌ی ۳۱/۱۲۳ له‌ ۱۶ ی کانوونی دوومی ۱۹۷۶، ۱۹۸۱، ناوی لێنا "سالی نیوده‌ولته‌ی که‌مه‌ندامان" به‌دروشمی "به‌شداری ته‌واو و یه‌کسانی"، که‌تا ئیستا نهم دروشمه وه‌ک ئامانجیکی گشتی بۆ زۆریه‌ی هه‌ولته‌کان له‌ بواری مافی مروفی خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کاندا به‌کارهاتووه. (un document, A/RES/31/123, 16DC 1976. هه‌روه‌ها رۆژی ۳ کانوونی دوومی هه‌موو سالی‌ک باس کراوه به‌ ئامانجی پێشخستنی تێگه‌یشتنی دروست له‌ که‌مه‌ندامی. بابه‌ته‌کانی په‌یوه‌ست به‌ که‌مه‌ندامی و به‌روه‌پێشبردنی پاراستنی که‌رامه‌ت و ماف و خۆشگۆزه‌رانی که‌مه‌ندامان، وه‌ک رۆژی دونه‌ی خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کان ناوی لێنا. (A/RES/37/52). لایه‌نی مانادار له‌ ژبانی مروفدا ده‌توانرێت به‌ کار هه‌ژمار بکریت". کارکردن چالاکیه‌که بۆ قازانج مافی کارکردن په‌یوه‌ندی به‌ که‌رامه‌تی مروفه‌وه هه‌یه جۆر بژبۆی ژبان و پێداویستییه‌ سه‌رته‌لایه‌یه‌کان جیه‌جیه‌ ده‌کرین" که‌ جگه له‌ ژبان، رۆلگه‌یه‌که بۆ به‌دیه‌ینانی گه‌شه‌ی که‌سایه‌تی مروف و چوونه ناو کۆمه‌لگا جگه له‌ پرنسپیی فله‌سه‌فی، مافی کارکردن پرنسپییکی یاسایی و دادپه‌روه‌ریه‌ که‌ مه‌به‌ستی پاراستنی مانه‌وه‌ی مروفه. گرنگی دامه‌زراندن بۆ که‌مه‌ندامان هه‌روه‌ها دا‌بینه‌کردنی پێداویستییه‌ داراییه‌کان سووده‌ شارووه‌کان بۆ ئه‌وان ده‌گرێته‌وه، وه‌ک ناسنامه و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی. هه‌ستکردن به‌ به‌رخ بوون، په‌یوه‌ندییه‌کان و پشێوانی کۆمه‌لایه‌تی، زیادکردنی هیوا بۆ ژبان، به‌رپرسیاریتی و... که‌ پێویستی به‌ رێوشوینی گشتگیر هه‌یه له‌سه‌ر ئاستی نیشتمانی و نیوده‌ولته‌ی (Nubberger, 2007).

۲- خاوه‌ن‌پێداویستی تاییه‌ت له‌ یاسای نیوده‌ولته‌تیدا:

پێداچوونه‌وه‌یه‌ک به‌ به‌لگه‌نامه نیوده‌ولته‌یه‌کان، سه‌رته‌ای بزوتنه‌وه‌کانی پشێوانی له‌ خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کان له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م و سه‌رته‌ای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا ده‌گه‌رێته‌وه میژووی گرنگیدانی نیوده‌ولته‌ی به‌ خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کان له‌ جارنامه‌ی مافه‌کانی مندا‌لدا سالی ۱۹۲۴ ده‌بینه‌ریت که‌ تیا‌یدا پشێگه‌ری بۆ مندا‌لانی خاوه‌ن پێداویستی ده‌روونیش کراوه. جارنامه‌ی مافه‌کانی مندا‌ل⁶، دواتر له‌ سالی ۱۹۴۵ له‌ میساقی نه‌توه یه‌ک‌گرتووه‌کان بۆ بنه‌مای یه‌کسانی و ره‌چاوکردنی جیاکاری نه‌کردن، باس له‌ ماف و ئازادییه‌کانی مروف کرا، بۆ به‌کاره‌ینانی گشتی، بۆ خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کانیش ناماژه‌ی پێکراوه. به‌گشتی چه‌ندین به‌لگه‌نامه‌ی نیوده‌ولته‌ی دوا‌ی به‌لگه‌نامه‌ی نه‌توه یه‌ک‌گرتووه‌کان، له‌وانه‌ش جارنامه‌ی گه‌ردوونی مافه‌کانی مروف⁷، په‌یماننامه‌ی مافه‌ مه‌ده‌نی و سیاسیه‌کان⁸ 2 مافه‌ گشتگیره‌کانی مروف په‌یمانی نیوده‌ولته‌ی مافه‌ ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌ی و کولتوریه‌یه‌کان⁹ پاشان له‌ سالی 1990 جارنامه‌ی جیهانی "مانه‌وه و گه‌شه‌کردن و پاراستنی مندا‌لان" بلا‌وکرایه‌وه¹⁰. ئه‌وانه‌ی پێشتر ناماژه‌مان پێداوه، که‌مه‌ندامی به‌ یه‌کیک له‌ ته‌حه‌ددیاتی گه‌شه‌کردن و گه‌شه‌سه‌ندنی جیهان ده‌زانیت، که‌ به‌هۆی که‌مه‌تر خه‌میه‌وه په‌ره‌ی سه‌ندووه و ئیستغلا‌لکردن، خاوه‌ن پێداویستییه‌ تاییه‌ته‌کان تووشی چه‌ندین

⁶ Convention on the Rights of the Child, United Nations, General Assembly, 20 November 1989.

⁷ . Universal Declaration of Human Rights, United Nations, General Assembly, 10 December 1948.

⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, 1966.

⁹ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966.

¹⁰ World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children, 20 September 1990.

سهختی و سهختی دهن. پهسندکردن. له سالی ۱۹۷۱ ههنگاویکی گرنګ بوو بو پشتگیریکردن له ۷ جارنامه مافی کهسانی تووشبوو به دواکهوتوویی دهررونی¹¹

مافی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان له بلمگه نامه نیوده ولتهیهکان له بهرچاوه گیراوه، که زیاتر په یوه نډیپان به بارودوخی ژبانیانوه هیه و دان به مافهکانی پاراستنیاندا دهنیت. دواتر له سالی ۱۹۷۱، کومله مافی گشتی نهتهوه یهگر توهکان، جارنامه "مافی کهمنه نامان"¹² ی پهسند کرد، مه بهست له پهسندکردنی پیوستی ریگریکردنه له کهمنه نامی جهستی و دهررونی و یارمهتیدانی خه لک کهمنه نامی گهسه کردنیان تا بتوانن له ژبانی کومه لایه تیدا بهشدارین له چالاکیه جوراوجورمکان.

کومله مافی گشتی نهتهوه یهگر توهکان له سالی ۱۹۸۲ بهرنامه یکی پهسند کرد، نامانچی نه م بهرنامه بهشداری تهووی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان و یهکسانیه له ژبانی روشنیبری و گهسه پیدان له هه موو ولاتاندا له گهل کهسانی دیکه دا بوون. بهوایدا کومله مافی گشتی سالانی ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۲ به دمی مافی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان و ولاتانی نه نام نوبرد داوای هه ولدانی کرد کرد که لم دهیهدا، به مه بهستی بهدیپنانی پلانی کارکردنی جیهانی سه بهارت به خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان. له سالی ۱۹۹۱ کومله مافی گشتی "به ماکانی پالپشتی کردنی کهسانی تووشبوو به نه خوشیه دهررونی بهکان و.. پهسند کرد، که ستاندارد و گهرنتی ۲ ریگه ی باشتر کردنی چاودیری تهندروستی دهررونی له خوده گرت¹³. بو پاراستنی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکانی دهررونی له هه راسانکردن و خراپ به کارهینانی دامه زراوهی وهک نازاردان له سنوورد کردنی جهستی و رفتهاره بیزار که مانی تر مه یه. پاشان له سالی ۱۹۹۳ دا کومله مافی گشتی نهتهوه یهگر توهکان، "یاسا ستانداردهکان له سه ر بنه مای دهرفتی یهکسان بو خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان"¹⁴. ی دهر کرد، نه م به مایانه هه ول دهن دنیان له وهی کچان و کوران، ژن و پیو ی کهمنه نام و هک نه نامانی کومله گا دهن توانن هه مان ماف و نه رکی کهسانی ناسلیان هه بیت چیر و مگر ن. له کوتایدا له ۱۳ کانونی دوومی ۲۰۰۶، کومله مافی گشتی نهتهوه یهگر توهکان، په مانه مکه... و پروتوکولیکی زیاده یه بهست به مووه پهسند کرد¹⁵.

بنه مای ۹ ی بنه ما ستانداردهکان سه بهارت به دهرفتی یهکسان بو خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان له مهیدانه کهدا مافی ژبانی خیزانی و کهرامتی کهسی نه م نایه تانه ی تیدایه: "نابیت کهسانی خاوهن پیداوېستی تاییه ت". بو نه وهی له دهرفتی سیکس و هه ستردن به باوک یان دایک بیبهش بکرین"

برگه ی ۲ لیژنه مافی نابووری و کومله لایه تی و کولتوری هه روه ها له بهشی سیمه له تیوری لیکنده ژماره ۱۰ به ناماژ هان به وهی که مافی هاوسه رگیری و هه بوونی خیزان به تاییه ت بو خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان زورچار پشتگویی دمخریت یان رنده کریتهوه، ده ولتهکان ده لین ده ولتهکان ده بیت دنیان له وهی یاسا و سیاست و پراکتیزه کومه لایه تیه کان ریگری ده کن له بهدیپنانی مافی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان بو هاوسه رگیری خیزانیک دامه زرنه. جگه له وهش ناماژ هکردن به مافی ژبانی خاوهن پیداوېستی تاییه ت بو چیر و مگر ن جهخت له سه ر پالپشتی په بهست به دایکایه تی و دووگیانی ده کاتهوه که نابیت مافی باوک بن بو نه وهی بیبهش بیت له بوون به دایک). و دووگیان بوون، وهک مافیک جهختی له سه ر کراوتهوه). (UN: 1995)

ماده ی ۲۳ ریکی که مننه نامی مافی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان بو نه هیشتنی هه لاواردن له دژی خاوهن پیداوېستیه تاییه تهکان پرسی خیزان ناماژ مه بو مافی مندالبوونیان که یهکسانه به کهسانی دیکه و بریاریکی نازاد و بهر پر سیارانه سه بهارت به ژماره ی مندالان و دووری نیوانیان و شیوازه پیوسته کان بو نه وهی بتوانریت جهختیان له سه ر ده کریتهوه بو نه وهی مافی پیکهینانی خیزان و مندالبوون به کارهینریت) هه روه ها برگه ی دوومی نه م ماده ی ولاتانی نه نام پابه ند ده کات که گهرنتی نه وه بکن که تاکه کان

¹¹ Declaration on the Rights of Mentally Retarded Person, United Nations, General Assembly, 20 December 1971.

¹² Declaration on the Rights of Disabled Persons, United Nations, General Assembly, 9 December 1975

¹³ Principle for the Protection with Mental illness and for the Improvement of Mental Health Cared, 17 December 1991.

¹⁴ Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities (20 December 1993.

¹⁵ and CRPD Optional Protocol were adopted during the 61st session of the United Nation General Assembly (13 December 2006)

یهکیک له گرنگترین کهسهکان که لیژنهکه بریاری لهسەر داوه سنووری... دهسه لاتهکهی. له لیکوئینهوه سهبارت به شانشینیه یهکگرتووی بهریتانیا و نیرلهنادای باکوور، لیژنهکه ئیدیعایهکی لهبهرچاو گرت که ریوشوینی خو پاریزی که وهک بهشیک له چاکسازیهکانی ناسوودهژیانی بهریتانیا دامهزراوه، پیشینلکردنی مهرجهکانی...
 CRPD. لیژنهکه لیکوئینهوهی خو دهستیکرد و بریاریکی ۲۲ لاپهریهی دهرکرد، بهو نهجامه گهیشتن که ریوشوینه خو پاریزیهکان 'پیشیلکاری قورس و سیستما تیکی' پیکدههینن. له پیماننامهکهدا چونکه کاریگهری جیاکاریان لهسەر کهمنهنادمان ههبووه. له له وهلامدا، شانشینیه یهکگرتوو سیاستهکانی نهگوری؛ تهنها ۳۰ لاپهریهی تومار کرد یاداشتیک که ناکوکی لهسەر ههگرتتی لیژنهکه و پوچهکردنهوهی ههر ئارگیومینتیک، ریککهوتننامهکه سهرنجی جیهانی دههینینه سهر... دوخی نالهباری کهمنهنادمان و شیوازی مامهلهکردنی و لاتان لهگهل کیشمو گرفتهکانیان دهگوریت. (Marc ., 2019) (Stolman)

له مادهی ۱۲ ی پیماننامهکه مافی یهکسانی لهبهردهم یاسا دهسته بهرکراوه.
 لهوانهش مافی دنگدان و 'ماف هاوسهرگریی' پئویسته دهولتانی نهنادم لهو کارانه دوور بکهونهوه وا کهسانی خاوهنیداویستی تاییه له یهکسانی بهردهم یاسا بیهش دهکن. ههروهها دهبیت دهولتانی نهنادم کار ب ریگرت لهو نهنادمه نادهولتهی و کهسه تاییهتانه بکهن وا دهستتیهوردان له توانای کهسانی خاوهنیداویستی تاییه دهکن به ریگریکردن له بهدهستتینانی مافیان لهوانهش مافی توانستی یاسایی. مادهی ۱۵ ی پیماننامهکه لهمهر نههیشتنی ههموو شیوهکانی جیاکاری دژی ژنان توانستی یاسایی ب ژنان دهسته بهر دهکا جا بهپی بنهمایهکی یهکسان لهگهل پیاوان سا نههش دانانه به توانستی یاسایی وهک پیکتینهی یهکسانی بهردهم یاسا. دهبی دهولتانی نهنادم له بابته مهدهنییهکاندا توانستی یاسایی هاوشتیوهی پیاوان و ههمان دهره ب کارپیکردنی نهو توانسته لهگهل ژنان دهسته بهر بکهن. به تاییهتیم دهبی مافی یهکسان به ژنان بدن تا گریهسه و مالمو له برتیه بهن دهبی له تیکرای ق ناغه یاساییهکانی دادگاگاندا

مادهی ۱۳ دهستر اگهیشت به دادپهروهری،
 دهولتانی نهنادم پابهندیان ههیه تا دلنیا بنهوه که ههموو کهسانی خاوهنیداویستی تاییه بهپی بنهمایهکی یهکسان لهگهل نهوانی دی دهستیان به دادپهروهری گهیشتوه. لهم روهوه دانسیدانانی مافی توانستی یاسایی دهستر اگهیشت به دادپهروهری به گرنگ دادهنرین. جا بو نهوهی کهسانی خاوهنیداویستی تاییه بهپی بنهمایهکی یهکسان لهگهل نهوانی دیکه داوای جیهجیکردنی ماف و پابهندییهکانیان بکهن نهوا دهبی له دادگاگاندا وهک کهسیکی بهردهم یاسا بناسرئ و پیگهی یهکسانیان له دادگاگاندا پی بدریت.
 مادهی ۲۵ مافی چاودیری نهدررووستی له سهر بنهمایهکی رهامهندی ئازاد و ئاگادارکراوه دهگریتهوه . دهولتانی نهنادم پابهندی داوکردنی ههموو شارمزایانی نهدررووستی و پز یشکی لهوانهش پسپوری دهروونی نههش به بهدهستتینانی رهزامهندی ئازاد و ئاگادارکراوه و کهسانی خاوهنیداویستی تاییهت بو ههر چارهسههریهک.

مادهی ۱۶ و ۱۷ ریگری کردن له نهشکهجه و توندوتیری و چهوساندنهوه و دهستدیری .
 مادهی ۱۸ نههوایهتی، کهسانی خاوهنیداویستی تاییه مافی ناو و تو ماری لهدایکبونیان ههیه نههش وهک بهشی له مافی درک پیکردن وهک کهسیکی بهردهم یاسا له ههموو شوینی، مادهی ۱۸ بهندی ۲ . دهبی دهولتانی نهنادم ریوشوینی پئویست بو دلنیاپی له تو ماری لهدایکبونی مندالانی خاوهنیداویستی تاییه بگرته بهر. له مادهی ۲۲ ژنایی تاییهتی و له مادهی ۲۹ بهشداری سیاسی ناماژیهان پندراوه.

نهو بهر بهستانه ی که خاوهن پنداویستییه تاییهتهکان تووشی دهین:

۱- نهبوونی زانیاری و تیگهیشتنی گشتی بو مافهکانی خاوهن پنداویستییه تاییهتهکان له لایهن خیزانهکان، کومهگاکان، ماموستایان، ستافی مرویی و بهرپرسیانی حکومت. نههش دهبته هوی چهواشهکاری و گوشهگیری و دهرکردنی خاوهن پنداویستییه تاییهتهکان له ژناییکی ئاسایی. کهمی زانیاری لهسەر چونیتهی مامهلهکردن به ریزوه لهگهلان، لهباوهشگرتتی

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژمارهیهکی تاییهت به کونفرانسی ژینگهیهکی ناسانکراو و کومهگهیهکی له خوگر

مندالان و گهورهسالانی خاوهن پیداوستی تایبته. سهره رای نهوش، کومه لنگه یگه شتنتیکی سنورداریان ههیه له مافهکانی خاوهن پیداوستی تایبتهکان. زوریک له خاوهن پیداوستی تایبتهکان له چالاکیه کولتوری، کومه لایهتی، هونهری و مهره شیبیهکان له خویاندا دور خراونه تهوه کومه لنگهکان بههوی ههلوئیستی نه رینی، دهستر اگه شتن و تیچوون. زوریک له خیزانهکان له عیراق له گشتگیری کهمه ندامان تیناگن.

و مافی خاوهن پیداوستی تایبتهکان. خانمان له گه ل کهمه ندامیهکان به تایبتهتی گوشهگیرن چونکه دابونه ریهته کومه لایهتییهکان ریگری لیده کهن نهوان له دهستر اگه شتن بهو مافانهی که پیوستیانه. بهم شیویه مهترسی له نایه کسانیه له نیوان ژنای خاوهن پیداوستی تایبته و پیاوانی خاوهن پیداوستی تایبته تا نیستاش ههیه.

۲- زوربهی خاوهن پیداوستی تایبتهکان داهاتیان کهمه یان ههچ داهاتیکیان نییه. نهوان له دهر فتهکانی بژیوی ژیان، ومکو پیشهیی وهک، راهتیان، دامهزراندن، و پشتگیری پهره پیدانی بازرگانی دور خراونه تهوه. جگه لههوش زوریک ناتوانن دهستیان به پاراستی کومه لایهتی بگات. زوریک له خاوهن پیداوستی تایبتهکان بیکارن له گه ل سنورداریکردنی دهستر اگه شتن به راهتیانی کارامیهی، دهر فتهی دامهزراندن یان پشتگیری پهره پیدانی بازرگانی. نه ممش بهو مانایهیه که نهوان داهاتیکی کهم یان ههچیان نییه و خهبات دهکهن بۆ دابینه کردنی پیداوستی سهره تایبتهکانیان. ژنای خاوهن پیداوستی تایبته دهر فتهی کارکردنیان کهمتره به بهراورد له گه ل پیاوانی خاوهن پیداوستی تایبته. نه ممش وایکردوه که خاوهن پیداوستی تایبتهکان زیاتر گوشهگیر بن و بژیوی ژیانیان خراپتر بیت،

۳. خاوهن پیداوستی تایبتهکان توشی کیشه دهن له دهستر اگه شتن به پهره ده، شوینه گشتیهکان، گواستهوه و چاودیزی تهندروستی بهی بۆ دهسته گه شتن و ههلوئیستی نه رینی. سهره رای نهوش، نهوان نه مونی ته حدادی دهستر اگه شتن به نامیره یارمه تیدرهکان و پهوهندی دهستر اگه شتن بههوی بهر دهست نه بوون و تیچووی زور. سیسته می پهره دهی عیراق له نیستادا خهبات دهکات بۆ نهوهی بتوانیت مندالانی خاوهن پیداوستی تایبته برۆنه قوتابخانهکان. له عیراق بیبا و ناوچه گشتیهکان دهستیان پیناگات. زوریک له بیبا گشتیهکان ریمپ یان بهرز کهموه و شهقام و شهقامهکان نهسته مه بۆ هاتوچوکردن بههوی زیل و خاشاک و ناستهنگ و نه بوونی قیرتاوکردنی. جگه لههوش گواستهوه گرانه و زور له خاوهن پیداوستی تایبتهکان توانای دابینه کردنی کری گواستهوه میان نییه. نه مانه وایکردوه کهسانی خاوهن پیداوستی تایبته به سهختی دهستیان به زوریک له خزمهتگوزارییهکان بگات، به گشتی کهمی گشتی نامیره یارمه تیدرهکان ههیه، لهوانه، کورسی ویلچهر، چهقو، دهستکرد، عهصای سپی، چاویلکه و نامیزی بیستن. نه بوونی نامیرهکانی خویندنهوهی بریل و شاشه، و نه بوونی زانیاریله زمانی نیشارهت و وهرگیری نیشارهت ههروه ها بهر بهستهکانی پهوه ندیکردن کاریگه رییان له سهر ژیان. خاوهن پیداوستی تایبتهکان و کهمی خویندنهوهی ههیه، (UN: 2016).

۴- نه بوونی بودجه و پشتیوانی حکومهتهکان، دهزگا مرویی و گه شه پیدانهکان کاریگه ریهکی توندی له سهر دروست دهکات توانای بۆ جیهه جیکردنی نه رکی نوینه رایه تیکردنیان خاوهن پیداوستی تایبتهکان، و پلاندانان و جیهه جیکردنی چالاکیهکان. کهمی بودجه کیشه دروست دهکات له دابینه کردنی تیچووی... کری نی ئوفیس، پیداوستی کارگیریهکان، و چالاکیهکان. ههروه ها کاریگه ری ههیه توانای نه ندامانی بۆ گه شتکردن بۆ کوبونهوه و بۆنه و ناههنگهکان، سهردانی مهیدانی نه نجام بدن، و دلنیابن له دهستر اگه شتن به فیزیکی ئوفیس و شوین/ناوندهکانی چالاکیهکان.

۵- زیادکردنی دهر فتهی بژیوی بۆ نهو کهسانی خاوهن پیداوستی تایبته و زیادکردنی هوشیاری و داکوکیکردن گرینگه بۆ چارمه سهر کردنی نهو بهر بهستانهی که لهوانهیه ریگری له کهسانی خاوهن پیداوستی تایبته بکهن له بهشداریکردن له کومه لنگادا له سهر بنه مای یه کسان له گه ل کهسانی ناسایی، ریخراوی نیوده ولتهی کوچ له عیراق، ستراتیژییهکی گرتوته بهر له سالانی ۲۰۱۹—۲۰۲۱. له لایهن نه تهوه یه گرتووه مانهوه، ستراتیژی گشتگیری کهمه ندامان چوارچیوهی لئیر سینهوه له لایهنهکان، ستراتیژی عیراقی ریخراوی نیوده ولتهی کوچ هه ولدهات دلنیابیت لهوهی که نهو کهسانهی که کهمه ندامان به شیویهکی دادپهرومرانه مامه لهیان له گه ل دهکرت. (IOM, (2021).

۳- کاریگه ری یاسای نیوده ولتهی له سهر یاسا نیشتمانییهکان:

یاسانیوده ولتهیهکان سهبارته به خاوهن پیداوستی تایبتهکان، کاریگه ری راستهوخوو ناراستهوخویان له سهر ناستی نیوده ولتهی و ناوخویی هه بووه، به تایبتهی له وولاتانی زور دیموکراتو و پیشکوهتودا، بۆ نمونه له سهر یاساکانی نهرویز وهک و لاتیکه پیشکوهتو و سهر ده میانه نهو یاسا نیوده ولتهیه توانیوهی دهسته بهری یه کسانیه بدهسته پینانی ههر مه فیک بکات

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژمارهیهکی تایبته به کونفرانسی ژینگهیهکی ناسانکراو و کومه لنگهیهکی له خوگر

که خاومنیپیداویسته تاییه تیهکان له جیاکاریو جوداخواری نازاد دهکات له گهمل کسانیه دیکه ی ناو کومهلگه که به کسانیه ناسای ههژمار دهکرتین. دوا ی نهوه ی وولاتی نهرویج له سالی 2013 دا یاسا نیودهولتهیهکان CRPD ی پهسهند کرد، پیداجوونهوه ی بو کرا، نه م یاسایه دیزاینی گشتگیر مسوگهر دهکات و جیاکاری قهدهغه دهکات له نیوان خهلکانی ناسای و خاومن پیداوینی تاییهت. ، نه م ش نیشان دهدات که چون یاسای نیودهولته ی به شداری کارای ههیه له گه شه پیدانی یاسایی نیشتمانیدا. تیوری دادپهروهری که له لایهن چون راولز گه شه ی پیدرومو ناستیکی به هیزی نه کادیمی بوخوی به دهسته پناهوه له سهر بنه مای عهفلانییهت کار دهکات له کتیبی تیوری دادپهروهری (Rawls, J:1971, 54) گرنگی بهرچاو دهدات به یاسا نیودهولتهیهکان، ههروهه جهخت دهکتهوه که بو شیکردنهوه ی کاریگه ریهکانی ژبانی روژانه مان که ملک له یاسای نیودهولته ی مریگهریت. له "په رده ی دادپهروهری" ی راولز مودیلک پینشیار دهکات که دامه زراوهکانی کومهلگا به یی رهچاوکردنی بارودوخی که سیی تاکهکان دارپژراون، نه مه وادهکات که مافی خاومنیپیداویسته تاییه تیهکان وهک نهوه ی که ههیه نه له به رده ست نه ییت. بویه بایه خدانو پراکتیزکردنی CRPD دهتوانریت وهک بنه مایهک بو مافه گشتگیرهکان لیکبریتیهوه. نه م بنه مایه له ریگه ی پیداوینییهکانی دیزاین و به رده ستیون به گشتگیرهوه رهنگ بداتهوه، که دلنای دهدات لهوه ی که خاومن پیداوینییه تیهکان دهتوانن به مریجی به کسان به شداری بکن. نمونه یهکی پراکتیکی دهتوانریت له دانیمارک بدوزریتیهوه، که دیزاینی گشتگیری گواستهوه ی گشتی له نه جمامی CRPD جیهجهت کراوه. سهره رای نهوه ش، مارتا نوسبام که یهکیکه لهو توژره ره رهخنه گرانی تیوریه که ی راولز نماژه بهوه دهکات که راولز به شویوهکی گونجاو باس له که نه مندای ناکات، و نهو دهلیت که دادپهروهری پیویستی به ریوشوینی تاییهت ههیه بو چاره سهرکردنی بهر به سه پیکهاته ییهکان. نه م رهخنه یه نیشک دهخاته سهر چونیتی په رپیدانی زیاتری تیوریهکان له ریگه ی پراکتیکی نه مونییهوه نهک بهته یا بایه خ بهم دیاردهیه بدریت له ریگه ی نوسینی سهر لاپه رهکان و تیوریهکانهوه، نه م ش جهخت له سهر گرنگی تیکه لکردنی بنه ماکانی یاسای نیودهولته ی له سیاسهتی نیشتمانیدا دهکاتهوه، که ده بیته بنه مایهک بو دهسته یهرکردنی عهده لته ی کومه لایهتی و نه هیشتن یان که مکردهوه ی جودامامله له نیوان کسانیه ناسای و کسانیه خاومن پیداوینی تاییهت.

له چوارچیوه ی یاساییدا دووانه یی زاراهیه که بو پهروهندی نیوان یاسای ناوخوی (نه تهوه یی) و یاسای نیودهولته ی. له ژیر ریبازی دووانه ییدا، ماف و پابه ندبوونهکان ناتوانریت راستهوخو له سهر بنه مای یاسای نیودهولته ی له سیسته می یاسایی نیشتمانیدا بنیات بنریت. له بری نهوه ده بیته پابه ندبوونهکانی یاسای نیودهولته ی له یاسای نیشتمانیدا جیهجهت بکرتین، به تاییهت له م بواره داجکه تاییهته به پاراستی مافی نهو کسانه ی که خاومن پیخواویستی تاییهتن. بو نمونه به یاسایهک یان ریسیایهک که راستهوخو باس لهوه دهکات که پابه ندبوونی یاسای نیودهولته ی وهک یاسای ناوخوی کارپیکراوه، یان هینانه کایه ی ریسیایهکی هاوتنا له یاسای ناوخوییدا. وه نهگهر ناکوکی له نیوان هوکمیکی یاسای نیودهولته ی و هوکمیکی یاسای ناوخوییدا هه ییت، نهوا سهروهری یاسای ناوخو له پیشینه دایه، بویه بهو سیسته مه دهوتریت دووانه ی. بویه گهر نمونه یهکی زیندو وهرگرین له له سیسته میکی یاسایی دووانه ییدا، وهک سیسته می بهریتانیا، په یماننامه نیودهولته ییهکان پیویستیان به جیهجهت کردنی نیشتمانی ههیه بو نهوه ی هیزی یاسایی هه ییت. تاکو هه م یاسای نیونه تهوه ی و هه م یاسای نیشتمانی تهواوکهرو هاوکاری یه کدیین، نه م ش جیاوازه له گه مل سیسته می مونیستی وهک له هولندا که یاسای نیودهولته ی به شویوهکی ئوتوماتیکی له یاسای نیشتمانیدا یه کده خریت. بویه له بو شای نهوونی یاسای نیشتمانییدا، راستهوخو دهسته بریت بو یاساکانی نیودهولته ی، به مرامی پاراستی مافی خاومن پیداوینهکان CRPD. کاریگه ریهکی به هیزی له سهر باشووری نه فریقا هه بووه، که سیسته میکی دووانه ییه، که دادگانا ریکهوتنه نامه کیهان وهک بنه مایهکی یاسایی بو بریاردان به کارهیناوه که دیزاینی گشتگیر و به رده ست بوون به خویندن به رهو پیش ده یهن. لیره داپیویسته تیوری توماس فرانک سه بارهت به شره عهتی یاسای نیودهولته ی نماژه پیکرتیت، وهک له کتیبی (دهسه لاتی شه رعیهت له نیوان گه لان) دا (Franck, T. M.: 1990, 64) خراومهتروو، دهتوانریت روشنایی بخاته سهر نهوه ی که بوچی بنه ماکانی CRPD قبولکراون. فرانک دهلیت یاسای نیودهولته ی له ریگه ی بهها نورماتیقهکانی وهک دادپهروهری و گشتگیریهوه هیزی خو ی به دهسته دهه ییت که له خمه ی جینیکدایه زورتین سهرنجیان پیویسته، وهلی سهرنجیکی نه رینی نهک نه رینی که ههست به مهوری و کهم نه دامی خو یان بکن له ناو کو هلگه دا، نه م تیروانیه کاریک دهکات له دادگا نیشتمانییهکانی ولاتاندا یاسا نیودهولته ییهکان CRPD کاریگهرو. په یوه نیدار و کاریگهرو بیت. نه مونییهکانی نه فریقای باشوور نیشان ددهن که چون یاسای نیودهولته ی دهتوانریت مافی خاومن پیداوینییه تیهکان به هیز بکات، ته نانهت لهو ولاتانه ی که سهرچاوه ی که میان ههیه یا. توانایهکی نهوتویان نه. هه رچه ده یاسا نیودهولته ییهکانی CRPD به شداری و کاریگهری له پیشه کوتنی بهرچاویا. هه بو به دهسته پینانی مافهکانی خاوه. پیدووینییه تیهکاندا، به لام هیشتا ناستهنگهکانی په یوهست به جیهجهت کردنی یاسا نیودهولته ییهکان ههن، به تاییهت له زوریک لهو دهولته ولاتانی تازه یه گه شتودا، راپورتی که می سهرچاوه بو دلنایبوون له دیزاینی گشتگیر و پلانیهکانی پشتیوانی له سهر پراکتیزکردنی نه م

sjh@univsul.edu.iq

SJH p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ژماره یهکی تاییهت به کونفرانسی ژینگه یهکی ناسانکراو و کومه لگه یهکی له خوگر

یاسا نیودمولهتیهکان ههن. ئهمهش "تیوری گۆرانی زیاده"ی جاک دۆنلی دهخاته روو، که له کتیبی مافهکانی مروفی گشتگیر له تیوری و پراکتیکدا 102 (Donnelly: 2003) روونی دهکاتهوه که چون جیبهجیکردنی مافهکانی مروف زورجار ورده ورده و له ریگهی پرۆسهی نیشتمانییهوه روودهات. بۆ نمونه ولاتانی وەک هیندستان و کینیا سهرهراي نیازی بههیز. و بهروپیشچون لهواری پراکتیککردنی ئهم یاسانیودمولهتیهکاندا، ئاستهنگیان ههبووه له جیبهجیکردنی CRPD بهلام هاوکارییه نیودمولهتیهکان، وەک پرۆژمکانی دهستر آگهستن له ئهروپا که له لایهن یهکیتی ئهروپا پارهدار دهکرین بۆ هاندان و هووکاری ئهوه خهولت و گهلانای که لهه بواراندا ههنگاوی قولیان بهجیگای خوی نهگهیانده، ئهم شتانه نیشانی دهن که دهوانزیت له ریگهی هاوبهشکردنی سهرچاوه و ههوله هاوبهشکانهوه جیبهجیکردن یاسا نیودمولهتیهکان بههیز بکریت. ئهمهش جهخت لهوه دهکاتهوه که چون یاسای نیودمولهتی، تهناوت نهگهر رووبهرووی بههنگار بوونهویش بیهوه، دهوانزیت بیهته که نایک بۆ گۆرانکاری جیهانی کاتیک له لایهن ئهکترو کهسانی خاوهن پینگه کاسایهتی نیشتمانی و نیودمولهتیهکانهوه پالپشتی دهکریت.

له عیراقدایاسایهکی تایبعت ههیه بۆ پاراستنی کهسانی کهمهندام و خاوهن پیدایهستی تایبعت (قانون رعاية ذوي الاعاقة والاحتياجات الخاصة) یاسای ژماره ۳۸ ی سالی ۲۰۱۳ که پینگ دیت له ۲۶ ماده. ئهم یاسایه یاسایهکی گرنگه به باشی مافهکانی کهسانی خاوهن پیدایهستی تایبعت دهسته بهر دهکات. ههر لام یاسایه باریاردراوه با دروستکردنی ئهنجومهتیک که نوینهری ۱۴ وهزهرت و لایانی گرنگی تیدایه بۆ پاراستن و چاودیری کردنی کهسانی خاوهن پیدایهستی تایبعت. پشتگیری حکومهتی ئوسترالیا، ریکخراوی نیودمولهتی کوچ عیراق ریبازی خوی بۆ گشتگیری کهمهندامان بههیز دهکات. له سالی ۲۰۱۹دا، دهستان به... ستراتیژیتهی گشتگیری کهمهندامانی عیراقی ریکخراوی نیودمولهتی کوچ 2019—2021. ستراتیژییه که پشتگیری له عیراقی ریکخراوی نیودمولهتی کوچ دهکات له پهرمیدانی تواناکان بۆ چارهسهرکردنی کاریگهراوه پیدایهستییهکانی کۆچهراوی خاوهن پیدایهستی تایبعت، ناوارمکانی خاوهن پیدایهستی تایبعت، و نهاندامانی کۆمهلهگی میواندار که خاوهن پیدایهستی تایبعتن. له سالی ۲۰۲۰دا، ئیمه بناغهی تۆکهمان له گشتگیری کهمهنداماندا بنیات ناوه، لهوانهش نهخشهکشان و هاوکاری لهگهل ریکخراوهکانی... خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان، کارکردن بۆ ئهوهی ناوهنده کۆمهلهتیهکانمان دهستر آگهستن بن، و پهرمیدانی رینماییه کۆنتیکستهکان بۆ ستاف لهسهر چۆنیتهی جیبهجیکردنی بهرنامهسازی گشتگیر بۆ کهمهندامان. ئهم راپۆرتیه ریگهی کۆنکرتی بۆ لایهنه پهیوهندیارمکان دیاری دهکات، لهوانه نهتهوه یهکگرتووهکان، ریکخراوه ناکومییه نیشتمانی و نیودمولهتیهکان و ناخۆیی ریکخراوه کۆمهلهتیهکان، بۆ چارهسهرکردنی ئهوه بهر بهستانهی که خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان ئهزمونی دهکهن، لهوانهش چارهسهرکردنی ئاستهنگه سههرمکییهکان و ئهوهلوهتیهکانی ریکخراوه کان و نوینهرمکانیان. له راستیدا له عیراقدای لیکۆلینهوهی که لهگهل خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان کراوه، حکومهت و دهزگا مرویی و گهشهپیدانهکان تا ئیستا باروئۆخی وردی خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان ههلهسهنگهراوه. ئهمه ریگری کردوه له ههلهسهنگاندنیکی گشتگیر و لهسهر بنهمای مافهکان لهسهر ئهوه بهر بهستانهی که خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان ئهزمونی دهکهن و پهرمیدانی سیاست و بهرنامهی گونجاو. هیشتا، ئیمه دهزانین که خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان به شیوهیهکی نارێژی

کاریگهری شهر، شهریه چهکداری، تیرۆر، توندوتیژی و... سهختی نابووری. ئهم راپۆرتیه و ئهوه راپۆرتکاریهی که ناگاداریان کردۆتهوه ئامانجیان باشترکردنه تیگهیهستنمان لهوه بهر بهستانهی که ئهوه کهسانهی که توشی... کهمهندامیهکان، لهوانهش تهحهدهای سههرمی و ئهوهلوهتیهکانی... ریکخراوه نوینهرایهتیهکان، به مهیهستی ناگادارکردنهوهی بهرنامهسازی. ئهم راپۆرتیه دیدگا نوازهکانی کهسهکان لهگهل... کهمهندامان له عیراق، که له ریگهی ریکخراوه نوینهرمکانیهوه دهبردارون،

بهو پیهی کهسینک نییه که شایستهی باشتر بیت بۆ پینشکهسهرکردنی زانیاری لهسهر ئهوه بهر بهستانهی که توشی دهین له چاوه خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان خویان و ئهوه ریکخراوهکانی که نوینهرایهتیهکان دهکهن. مکه شیکارییهکان لهسهر بنهمای ئهوه چاوپنکهوتانهیه که لهگهل ۸۱ نوینهر ئهجامدارون له ریکخراوهکانی خاوهن پیدایهستییه تایبتهکان (OPDs) که بنهکانیان له عیراقه.

لهسهر ئاستی ههریمی کوردستان بهههمن شیوه یاسایهکی تایبعتمان ههیه یاسای ژماره (۲۲) سالی ۲۰۱۱ لهئامانجهکانی ئهم یاسایه له نهستوگرتنی مافی ههموو کهسانی کهمهندام و خاوهن پیدایهستییه تایبعت و مسوگهرکردنی ماف و ئازادی و شکۆ و پهرمیدانی تواناکان.

له گرنگترین ماددهکانی ئەم یاسایە ماددە ۳ یە که باس لە دامەزراندنی ئەنجومەنێک دەکات بۆ چاودێری و شیاندنی کەمەندام و خاوەن پێداویستی تاییبەت لە هەرێمدا. بە بە شداری نوێنەری دامەزرانەکانی وەک: چاودێری و پەرەپێدانی کۆمەڵایەتی، خوێندنی بالا، پەرورە، تەندروستی، رۆشنایی و لاوان، نوێنەری کۆمەڵە کەمەندامان و خاوەن پێداویستی تاییبەت. لە ئامانجەکانیان دانانی ستراتیژ و دیاریکردنی رێکار و دانانی راسپاردەبو دابین کردنی چاودێری و دانانی پرۆگرامە تاییبەت بۆ هۆشیاری کۆمەڵایەتی.

له گرنگترین ئەومافانە کە لەم یاسایەدا دیاری کراوە: مافی پاراستن و چاودێری کۆمەڵایەتی ماددەکانی (۵، ۶، ۷، ۸)، مافی پەرورەدو فێرکردن ماددە (۹)، مافی شیاندن و کار ماددە (۱۰)، مافی گواستنەوه و ژینگەیی شیاو مادە (۱۱)، مافی چاودێری و خزمەتگوزاری تەندروستی ماددە (۱۲)، مافی وەرزش و پشودان ماددە (۱۳)، لە ماددە ۱۴ دا حوکمە سزاییەکان دیاری کراون و نامازە دراوه بەوهی کە (هەرکەسێک خۆی بۆ چاودێری کردنی کەمەندامیک یان خاوەن پێداویستیەکی تاییبەت تەرخان دەکات و کەمترخەمی لە بەجێ گەیاوندی ئەرکەکەیدا دەکات سزادەدرێت بە غەرامە لە (۵۰۰ هەزار دینار بۆ ۱،۰۰۰،۰۰۰ یەک ملیۆن دینار)، لە بەرگە ۲ هەمی مادە ۱۴ نامازە بە توندکردنی ئەم سزایە دەدات لە کاتی کەدا کە خاوەنی پرۆژە دروستکردنی بینا و دامەزرانەکانی بیناسازی کوردستان پەيوهست نابن بە مەرجانە کە لەگەڵ حالەتی کەسانی کەمەندام یان خاوەن پێداویستی تاییبەت نەگونجێن.

له هۆی دەرچوونی یاساکەدا نامازە ی بە چەند شتیکی گرنگ داوه وەک، گرتنەبەری رێشویی پێویست بۆ یارمەتیدانی کەمەندامان و خاوەن پێداویستی تاییبەت بۆ تیکەڵ بوونی دەررونی و ژینگەیی لەگەڵ کۆمەڵ و دابین کردنی دەر فەتی چاودێری و پاراستن و مەشق و سیاندن و کارکردن بۆ لامپەری جەستەیی و کۆمەڵایەتی کە بونەتە هۆی بی بەش بوونیان لە ماف و ئازادی تا دەسکۆتی ماددی و مەعنەوی زیاتریان پێ بدرێت و ، لەگەڵ بنەماو سەرەکیەکانی یاسای مرقاپانەیی نیو دەولەتی و رێکەوتننامە و پەیماننامە تاییبەتی دەرچوو لە کۆمەڵە گشتیی نەتەوه یەگرتنەوهکانەوه بگونجێت. (parliament, 2012).

۴- خزمەتگوزاری بەشیک لە دامەزرانەکانی هەریمی کوردستان بۆ کەسانی خاوەن پێداویستی تاییبەت:

۱- وەزارەتی کاروکاروباری کۆمەڵایەتی

1. دابینکردن و گەڕانەوهی موچە چاودێری خێزان .
 2. هاوتاکردنی موچە کەم ئەندامان لە گەڵ عێراقی فیدرال
 3. دابینکردنی موچە بۆ کەمەندامان.
 4. کردنەوهی سەنتەرەکانی ئۆتیزم.
 5. ئەنجامدانی راهینان بۆ کارمەندەکانییان لەهاری چۆنیەتی پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییە جیاوازمەکان بە کەسانی خاوەنپێداویستی تاییبەت.
 6. پێدانی قەرزێ بچوک تاییبەت بە خاوەن پێداویستانی تاییبەت .
- پێدانی موچە بەخێوکاری بەو هاوڵاتیانەیی موچەیان نیهو بەخێوکاری دەکەن کە لە ئێستا بەهۆی قەیرانی دارایی لە حکومەتی هەریم راگیراوه.

ئەو یاسا و رێنماییانە کە کاری پێدەکەن بریتین لە:

- رێنمایی ژمارە (۲) سالی ۲۰۱۶ تاییبەت بە ماف و ئیمتیازاتی کەم ئەندام و خاوەن پێداویستی تاییبەت لە هەریمی کوردستان - عێراق
- یاسای ژمارە (۲۲) سالی ۲۰۱۱ یاسای ماف و ئیمتیازاتی کەم ئەندام و خاوەن پێداویستی تاییبەت لە هەریمی کوردستان - عێراق
- رێنمایی ژمارە (۲) سالی ۲۰۱۲ (یاسای ماف و ئیمتیازاتی کەمەندام و خاوەن پێداویستی تاییبەت لە هەریمی کوردستان - عێراق)

کردنه‌وی بینای تایبعت به به‌یۆبه‌رایه‌تی گشتی که زه‌وی دابینکراو هه‌یه .
 -کردنه‌وی کۆمه‌لگایه‌کی کۆمه‌لایه‌تی تایبعت به به‌یۆبه‌رایه‌تیه‌کانی چاودیری کۆمه‌لایه‌تی و که‌م ئه‌ندامان که زه‌وی بۆ کۆمه‌لگاکه دابن کراوه .
 -کردنه‌وی نه‌خۆشخانه‌ی سۆزی ده‌رونی به‌هۆی بوونی ژماره‌یه‌کی زۆر به‌رکه‌وته‌ی چه‌کی کیمیاو کاره‌ساته یه‌ک له دوایه‌که‌کانی هه‌له‌بجه که کاریگه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و ده‌رونی به‌جی هه‌شتنوه له‌سه‌ر هه‌رتاکیکی ئه‌م شاره .
 - سالانه دابینکردنی بریکی پۆیست هاوکاری له‌جۆری (پاکجی خواردن یان پاداشتی دارای) له‌لایه‌ن په‌رله‌مانی عیراق بۆ شه‌هیدانی کیمیا‌باران و که‌م ئه‌ندام خاوه‌ن پێداویستی تایبعت و هه‌ژارو که‌م ده‌رامه‌ت .

۲- ناماری کارو چالاکیه‌کانی به‌یۆبه‌رایه‌تی گشتی به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی توندوتیژی دژی ژنان و خیزان: له ۲۰۲۲/۹/۱ تا ۲۰۲۴/۱۱/۱۵ -به تایبعت له سنوری به‌یۆبه‌رایه‌تی سلیمانی و هه‌له‌بجه به‌شداری خولیک بۆ فه‌رمانبه‌رانی فه‌رمانگه حکومه‌یه‌کان ، که دوو فه‌رمانبه‌ری توندوتیژی سلیمانی به‌شداریبوون ، خوله‌که له‌لایه‌ن سی دی ئۆ و وه‌زاره‌تی کار و به‌پاڵیشتی قونسولایه‌تی ئه‌لمانیا ئه‌نجامدراو . وه‌ک راهینه‌ر راهینه‌رابوون ، دواتر ئه‌م دوو راهینه‌ره به‌شێوه‌یه‌کی ئه‌کادیمو و مه‌نه‌ه‌جی له‌ماوه‌ی دیاری کراوی سه‌رموه‌دا به‌شێوه‌ی ده‌سته‌و گروپ له‌هه‌ر یه‌ک له سنوری به‌یۆبه‌رایه‌تی و نوسینه‌که‌کانیدا هه‌ستانون به‌ ووتنه‌وه‌ی خوله‌کو بۆ سه‌رجه‌م به‌یۆبه‌ران و ئه‌فسه‌رو کارمه‌ندو فه‌رمانبه‌رانی به‌یۆبه‌رایه‌تیه‌که که نزیکه ۴۰۰ کادر به‌شداریبوون له‌سه‌ر چۆنیه‌تی شاره‌زابوونیان له‌ گوێگرتن و تیگه‌شتنیان بۆ زمانی ناماژ مو تیگه‌شتنی نابیستان له‌کاتی رووبه‌رووبونه‌وه‌یان له‌ دۆخه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌و به‌ده‌ست هه‌ینانی مافه‌مکانیان یان له‌کاتی بوون به‌ قوربانیان بۆ ئه‌وه‌ی مافه‌ یاساییه‌کانیان له‌ناوه‌چ (ب. گ. ت، ۲۰۲۴).

۳- مندالپاریزی کوردستان – سلیمانی:

کردنه‌وه‌ی سه‌نته‌ری راهینه‌نی په‌روه‌ده‌یی بۆ مندالانی خاوه‌ن پێداویستی تایبعت ئه‌م سه‌نته‌ره له ۲۰۱۴/۶/۱ دامه‌زراره که تایبعت به‌ پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزارییه‌ جۆراوجۆرمان له‌ بواره‌کانی: (ده‌روونی ، کۆمه‌لایه‌تی ، په‌روه‌ده‌یی ، ته‌ندروستی ، جه‌سته‌یی ، ره‌فتاری ، هه‌لمه‌تی هۆشیا‌ری)، ئه‌م پرۆژه‌یه به‌گشتی هه‌موو ئه‌و مندالانه ده‌گرێته‌وه که خاوه‌ن مافی تایبعتن و وه‌ پۆیستیان به‌ راهینه‌نی جه‌سته‌یی و په‌روه‌ده‌یی هه‌یه وه‌ به‌تایبه‌تی ئه‌و مندالانه‌ی که :

-که‌م توانای مه‌عریفی (بیرکۆل) ن، کێشه‌ی په‌وه‌ندیکردن ، ئه‌و مندالانه‌ی که که‌می به‌ئاگایی و فره‌جولهن، کێشه‌کانی فه‌یربوون، داوون سیندرۆم، ئۆتیزم، ئاسپه‌رگیر ، ریت، شه‌له‌ل ده‌ماغ --- یان هه‌یه .

له ۲۰۱۴/۶/۱ تا ۲۰۲۴/۱۱/۱ (۱۵۳۵) فۆرمی مندالی خاوه‌ن پێداویستی تایبعت په‌رکراوته‌وه که ۱۰۴۱ کور و ۴۹۴ مندالی کچ بووه .

له‌و ۱۵۳۵ فۆرمه ۸۸۳ مندال خزمه‌تگوزاری پێشکه‌ش کراوه که ۵۷۶ کور و ۳۰۷ کچن .

به ۳ گروپ خزمه‌تگوزارییه‌کان پێشکه‌ش ده‌کری‌ن :

۱-گروپی سه‌ردانی رۆژانه : رۆژانه ۶۰ مندال سه‌ردانی سه‌نته‌ر ده‌کهن و خزمه‌تگوزارییه‌کان پێشکه‌ش ده‌کری‌ت .

۲-گروپی سه‌ردانی هه‌فته‌نه: که مندالان له‌گه‌ل خیزانه‌کان سه‌ردان ده‌کهن ، مندالان راهینه‌نیان پێده‌کری‌ت و له‌هه‌مان کاتدا خیزانه‌کان فه‌رده‌کری‌ن تا هه‌فته‌ی داها‌تو به‌جۆره راهینه‌ن بکه‌ن به‌ منداله‌که‌یان ، هه‌فته‌نه ۱۰۰ مندال سه‌ردان ده‌کهن .

۳-گروپی سه‌ردانی به‌شی چاره‌سه‌ری سورشتی : که ۷۵ مندالی خاوه‌ن پێداویستی تایبعت سو‌ده‌مخ‌دبون .

له‌ماوه‌ی ۱۱ مانگی ئه‌مه‌سالد، له سه‌نته‌ری راهینه‌نی په‌روه‌ده‌یی بۆ مندالانی خاوه‌ن پێداویستی تایبعت ، ئه‌م خزمه‌تگوزاریانه پێشکه‌ش کراون :

۱۱- ههبوونی راویژکارێک له حکومهتی کوردستان بۆ کاروباری خاوهن پیداوایستی تایبعت
 ۱۲- ههبوونی رای دهستهی مافی مروّف له راپۆرتی وهرزی و باسکردنی کهسانی خاوهن پیداوایستی تایبعت تینیدا. (راپۆرتی
 دهستهی مافی مروّف: ۲۰۲۲).

نهجام:

بهگۆزهی پیداوچوونهوه به یاساو بهلگهنامه نیودهولته تیهکان، خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان وهک مروّفی ئاسایی ههموو
 مافیکیان ههیه. راپرسییهکان نامازه به بوونی تهحهددیاتی ههژاری و گوشهگیری و سنوورداریبوونی پهپوهندییه
 کۆمه لایه تیهکان، بیهشی دهکهن له پهپوهندی سیکسی و مندالبوون، توندوتیژی و ههراسانکردن له ژیانی خیزانی خاوهن
 پیداوایستی تایبعتیهکاندا هۆکاری ئهمهش بریتیه له ههلوێستی نهرینی حوکمرانی کۆمه لگاکان و نهبوونی هۆشیاری، لهسه
 خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکانه. بۆیه یهکهم و گرنگترین ههنگاو بۆ بهدییهتیان و دهسته بهرکردنی مافهکانی کهسانی خاوهن
 پیداوایستی تایبعت چاره سهرکردنی نهو تهحهددایانهی که هه، بنیاتناتی کولتور. چاندن لهگه ل یاسادانان، سهکۆیهکی
 گونجاون بۆ بههرمه ندبوون له مافهکانی ئهم کهسانه، هم روانگه یهوه رۆلی میدیا و ئامرازهکانی پهپوهندیکردن زۆر گرنگه؛
 له سهرووی ههمووشیا نهوه بهدییهتیانی تهراوی مافی خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان به ناچاری وابهستهی کوالیتی ژیانی
 خیزانیانه و خیزان ژینگه یهکهمه که دهتوانیت وا له خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان بکات چیژ له ژیانیکی دلخۆشکه
 وه برگر، بهلام سههرای گرنگیدانی پهیماننامه و بهلگهنامه نیودهولته تیهکانی ئیستا بهم بابهته، به شیوهیهکی دروست و
 ههمله لایه نه ئهم پرسه تا ئیستا چاره سهر نهکراوه. جگه لهم جهختکردنهوه بالادهستهی بهلگهنامه نیودهولته تیهکانی ئیستا لهسه
 مافهکانی خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان، تهحهدد و نهو کهموکوریانهی که هه له رووی ره ههندی تاکه که سهپوهیه؛ له کاتی کدا
 له روانگه یهکی ههمله لایه نه، پنیسته له بواری خیزاندا بیت پنیسته زیاتر گرنگی بهم کهسانه بدریت، چونکه گرنگیدان به
 پاراستنی خیزانهکان له سههتادا، پیناچیت کاریگهری تیچوون و ئابووری زۆری پنیست بیت، بهلگو بههیزکردن و
 پشتگیریکردنی خیزانهکان بۆ مامه لهکردن و چاودیزیکردنی خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان، له کۆتاییدا دهبیته هۆی
 کهمبوونهوهی تیچوون و ریکهستی باری ژیانیان. حکومهتهکان به ههمان شیوه بهرپرسیار دهین له زۆریک له چالنج و
 کیشهکانی بهردم خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان، له راستیدا له عیرا قدا لیکۆلینهوهی کهم لهگه ل خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان
 کراوه، حکومهت و دهزگا مروّبی و گه شه پیدانهکان تا ئیستا بارودۆخی وردی خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکانیان ههله سهنگاندوه.
 ئهمه رینگری کردوه له ههله سهنگاندنیکی گشتگیر و لهسه رنه مای مافهکان لهسه نهو بهر به ستانهی که خاوهن پیداوایستی
 تایبعتیهکان ئهمموونی دهکهن و په ره میدانی سیاسهت و بهرنامه ی گونجاو. هیشتا، ئیمه ده زانین که خاوهن پیداوایستی
 تایبعتیهکان به شیوهیهکی نارێژمی کاریگهری شه، شهری چهکداری، تیرۆر، توندوتیژی و... سهختی ئابووریان لهسه
 ماوه، ئهم توێژینهوهیه له رینگه ی نهو بابه تانهی باسمان کردوون، نامانچ لێیان باشترکردنی تیگه شتیمان لهو بهر به ستانهی که
 تووشی کهسانی خاوهن پیداوایستی تایبعت دهین، لهوانهش کیشه ی سهرمکی و نهولهویه تهکانی ریکخراو نوێنه رایه تیهکان به
 مه بهستی ناگادارکردنهوهی بهرنامه سازی. بهو پیهیهی که سیک نییه که شایسته ی باشتر بیت بۆ پیشکه شهکردنی زانیاری لهسه
 نهو بهر به ستانهی که تووشی دهین جگه له خاوهن پیداوایستی تایبعتیهکان خویان و نهو ریکخراوانه ی که نوێنه رایه تیان دهکهن.
 بۆیه باشتر وایه له لایه ن خویانهوه ههولێ بهردهوام بدریت بۆ باشترکردنی بارودۆخیان.

سههچاوهکان:

- ۱- یاسای ژماره (۲۲) سالی ۲۰۱۱ یاسای ماف و ئیمتازیاتی کهم ئه ندام و خاوهن پیداوایستی تایبعت له ههریمی کوردستان -
 عیراق
- ۲- (قانون رعاية ذوي الاعاقة والاحتياجات الخاصة) یاسای ژماره ۳۸ ی سالی ۲۰۱۳.
- ۳- بهر یوه به رایه تی بهر نهگار بوونهوهی توند و تیژی دژی ئافه رتان و خیزان له ههله بجه.

- ۴- نووسینگهی مافی مرقۆف له هه‌له‌به‌جه.
- ۵- به‌شی پارێزگاری خیزان، به‌ریوه‌برایه‌تی گشتی چاودێری و گه‌شه‌پێدانی کۆمه‌لایه‌تی هه‌له‌به‌جه،
- ۶- ئۆفیسێ هه‌له‌به‌جه‌ی مندالپاریزی کوردستان.
- 7- Franck, T. M. (1990). *The Power of Legitimacy Among Nations*. Oxford University Press.
- 8- Nussbaum, M. (2006). *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press.
- 9- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- 10- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Knopf.
- 11- Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
- 12- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*.
- 13- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Macmillan. pp. 11–15.
- 14- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Knopf. pp. 87–90.
- 15- Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Ithaca: Cornell University Press. pp. 56–60.
- 16- Degener, T. (2016). *Disability in a Human Rights Context*. *Laws*, 5(3), 1–24. pp. 7–10.
- 17- Shakespeare, T. (2006). *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge. pp. 44–48.
- 18- Quinn, G., & Degener, T. (2002). *Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability*. New York: United Nations.
- 19- IOM, (2021), *Persones with disabilities and their representative organizations in Iraq: barriers, challenges, and priorities*.
- 20- United Nations Assistance Mission for Iraq (UNAMI)/Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2016a, *Report on the Rights of Person with Disabilities in Iraq*.
- 21- *Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*. A/RES/48/96, 20 December (1993).
- 22- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment No.5: (Persons with Disabilities)* (1995)
- 23- Marc Stolman, (2019), *International disability law: a practical approach to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Available at:
- 24- <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1623526>
- 25- Rosemary Kayess, and Phillip French, (2008) *Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*,]. Published by Oxford University, pp 5
- 26- United Nations development program (UNDP)
- 27- UN document, A/RES/31/123, 16DC 1976
- 28- A/RES/48/96
- 29- A/RES/37/52
- 30- Nubberger, angelika, "Work, right to, international protection", *max planck encyclopedia of public international law* (online version), march 2007, para 33.
- 31- www.who.int/topics/disabilities/en/.2017/3/25